

„Vnútoraná emigrácia“¹ ako gesto slobody (Dominik Tatarka a Ludvík Vaculík po roku 1968)

MÁRIA BÁTOROVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV

„Jako medium lidského sebeuvědomění se zkrátka nemůže literatura nikdy zcela vymanit z klimatu svého místa a času. Proto tam, kde politika tak nápadně všechno prostupuje, je jí víc prostoupena i literatura...“

Václav Havel: *Výkřik prozření*
(úvod ku knihe *Démon súhlasu*, 1985)

V úvode k tejto závažnej a málo preskúmanej problematike by sme chceli upozorniť, že v štúdiu nepôjde o subtilnú literárnoteoretickú analýzu vybraných literárnych textov, ale v zmysle motta o panoramatický obraz historicko-politického vývinu disidentského myslenia ako slobodného, alternatívneho a pre budúcnosť nosného utvárania dôstojnej ľudskej existencie. U autorov, ktorých budeme analyzovať, totiž ani nenachádzame texty, ktoré by boli umením odtrhnutým od skutočnosti, príbehom, ktorý nesúvisí so spoločenskými a politickými udalosťami 20. storočia. Autenticita a sebareflexia spojená s reflexívnym vnímaním skutočnosti, to sú základné atribúty diel autorov, ktorí nám zanechali vlastné, subjektívne videnie sveta. Do akej miery bolo ich videnie objektívne, do akej miery usvedčovalo totalitné systémy z potlačania ľudskej dôstojnosti a občianskych práv, o tom svedčia životy spisovateľov vo „vnútornej emigrácii“. Téma, ktorou sa zaoberám, tvorí dlhodobu súčasť môjho výskumu.²

Schopnosť prejavíť vlastný názor aj za cenu vylúčenia z verejného a spoločenského, eventuálne i profesijného života, risk uzavretia sa a izolácie je, ako sa dozvedáme z písomných prameňov, celkom iste od čias Sokratovej „svojvoľnosti“ a následnej perzekúcie sprievodným javom všetkých civilizačných procesov. Sprevádza oficiálnu politiku a oficiálne myslenie ako tieň, ako ich korektív, ako rezervoár iného myslenia, možný potenciál premien. Václav Havel tento vnútorný mechanizmus opisuje nasledovne:

„Akční rádius této zvláštní moci nelze evidovat počtem stoupenců, voličů či vojáků, protože se rozprostírá v ‚páté koloně‘ společenského vědomí, skrytých intencí života, potlačené touhy člověka po vlastní důstojnosti a naplnění elementárních práv, jeho skutečných sociálních a politických zájmů. Jde tedy o moc, která netkví v síle tak či onak ohraničené sociální či politické skupiny, ale především v síle potenciálu ukrytého v *celé společnosti*, včetně všech jejích mocenských struktur. Tato moc se neopírá o žádné vlastní vojáky, ale

takříkajíc o ‚vojáky svého nepřítelē‘, totiž o všetchny, kdo žijí ve lži a kdykoliv mohou – aspoň teoreticky – být zasaženi silou pravdy... Je to jakási bakteriologická zbraň, kterou může – když k tomu dozrají podmínky – jediný civilista odzbrojit celou divizi.³

Slovo disent – inak zmyšľajúci – patrí medzi tie pojmy, ktoré sa iba ťažko presne určujú. V československom disente bola súčasťou intelektuálnych úvah o skutočnosti i otázka „přirozeného světa“. J. Patočka ju sformuloval ako filozofický a V. Bělohradský ako politický problém. Otázka prirodzeného sveta tvorí podstatu všetkých diel D. Tatarku, je esenciou jeho rozprávania. Ako spontánny prejav jeho talentu sa výrazne stotožňuje s prúdmi moderny – existencializmom, expresionizmom a surrealizmom, neskôr akčným umením.⁴ Premyslené, filozofické, ale i aforisticky briskné a skratkovité vyjadrenia k danej žitej skutočnosti nájdeme aj v textoch Jiřího Grušu:

„Disent, který vyšel z psaného slova, věřil právem v moc písma. Jí připisoval svou naději na úspěch („moc bez-mocných“ = moc písících). Tento úspěch se však ve své politické podobě dostavil nejenom jako již zmíněný důsledek dešifrování žvástu, ale i jako výkon médií. Písmo se tak ‚stalo tělem‘, získalo politickou pádnost. Téměř úplná nepřítomnost disidentských obličejů na obrazkách venku a jejich naprostá absence doma před magickým rokem 1989 působily dokonce na posílení imaginace. Vyvolávaly jistou ‚tajuplnost‘ a z ní pak rostla prakticko-politická očekávání. Literární disent ... (napriek médiám – pozn. M. B.), dál, jakoby nepozorován psal texty u stolu a besedoval s kamarády o jejich kvalitě. Z tohto pocitu pohodlí ponožek a domácích kalhot se zdála autenticita důležitější než role. Ale být viděn znamená vždycky: být oblékán do kostýmu.“⁵

Disent v Československu a v iných krajinách za hegemonie ZSSR po druhej svetovej vojne sa utvoril v rovnakých historicko-politických podmienkach, avšak vzhľadom na rozličný vývin a identitu jednotlivých krajín mal rôzne podmienky existencie.⁶ V medzinárodných projektoch slovenská účasť spravidla absentuje a z osobnej skúsenosti viem, že ešte v roku 1996 bolo „slovensko“ pre Západ len gramatický sufix Čiech. Je dôležité hľadať príčinu tohto javu, na ktorý existujú rôzne názory. Z vonkajšieho hľadiska sa to môže zdať akceptovateľné, avšak pri bližšom pohľade zisťujeme evidentné rozdiely. Bola to Dubčekova koncepcia – „socializmu s ľudskou tvárou“, ktorá sa inšpirovala pohybmi v intelektuálnych a umeleckých kruhoch ako aj medzi „robotníkmi“, ktorých vytvorili päťdesiate roky (následok politických procesov, gulagov, združstevňovania, rušenia reholí atď.), tak v Čechách, ako i na Slovensku. No už v prípravnej fáze šesťdesiatych rokov sa prejavovali paralely i rozdiely v oboch častiach štátu, ktoré je potrebné zistiť.⁷

OFICIÁLNA KULTÚRA VERSUS „ALTERNATÍVNA KULTÚRA“ NA PRÍKLADE ČSSR

Alternatívnu kultúru vytvorila vôľa k slobode a dobrovoľná voľba umelcov radšej byť v subštandardnom občianskom postavení v spoločnosti a vziať na seba rolu druhoradého umelca ako slúžiť svojim umením ideológii.

Oficiálnu kultúru oproti tomu vytvorila politická moc,⁸ považujúca umenie za významného pomocníka pri manipuláciách s vedomím občanov. Išlo o nadiktovanú predstavu služby umenia spoločensko-politickej požiadavke.

Za reálny podnet k uvoľneniu (šesťdesiate roky) v kultúre a umení v zmysle názor-

rovej mnohorakosti kritiky a umeleckej mnohotvárnosti tvorby, ako i informovanosti z oblasti myslenia a umenia západného sveta možno považovať XX. zjazd Komunistickej strany ZSSR v Moskve začiatkom roka 1956. V tom istom čase vyšlo na Slovensku viacero prelomových diel. Okrem Tatarkovho *Démona súhlasu* sa proti oficiálnemu umeniu postavili aj debuty M. Rúfusa *Až dozrieme* (1956) a M. Válka *Dotyky* (1959), ale rovnako pôsobila aj skupina konkretistov a výtvarníci Skupiny Mikuláša Galandu. Techniky textovej a fotografickej montáže, ako i včlenenie prirodzeného sveta vecí do tvorby spájajú v tomto zmysle poéziu s výtvarným umením.

Nádeje na slobodu prejavu najmä v umení a v živote narastali, no moc v rukách politikov a štátnych orgánov, ktoré nechceli stratiť vplyv, neustávala. Cez dobre organizovanú techniku politickej moci držala komunistická strana ako ideologický orgán centrálnu kontrolu nad postupujúcou názorovou diferenciáciou. Na rozdiel od povojnovej viery a nadšenia výstavby nového ľudovodemokratického zriadenia sa začína obdobie vnútornej cenzúry a schizofrénie, v ktorých sú slovenskí intelektuáli v priebehu histórie pod tlakom hegemonov a domácich justičných vrážd z päťdesiatych rokov priam školení. Je to už takmer ich prirodzený stav: písať jedno a myslieť si iné, ba vedieť čítať medzi riadkami.⁹V praxi to znamenalo, že medzi redaktormi a autormi panovala akási tichá dohoda; stačilo, ak autor na úvod zacitoval materiály zjazdu, potom mohol už napísať, čo chcel. Netransparentnosť a „otvorené zadné dvierka“ pre prípad záchranu a úniku, možnosť kamufláže, ktorá sa vyvinula na stupeň hry či „národného intelektuálneho športu“, tieto šibalské kryptogramy robili síce navonok dojem hrdinstva, správnych kritérií a informovanosti, na druhej strane však vytvorili akúsi dodnes platnú zónu stredného prúdu, „slušného“ a „korektného“ vyjadrenia/nevyjadrenia názorov, ktoré si každý mohol interpretovať, ako sa mu páčilo. Najhoršia podoba tejto slovenskej intelektuálnej „otvorenosti“ predstavovala „otvorenosť“ politika, ktorý bol spisovateľom a zároveň si udržiaval pozíciu v najvyšších orgánoch politickej moci. Bol teda chránený a z tejto pozície mohol byť „otvorený“. Takúto zvrátenosť si pestoval napríklad V. Mináč. Podobné praktiky verejnej komunikácie sa vytvorili pod tlakom dvoch totalít 20. storočia – fašizmu a komunizmu.

Na Slovensku, ale aj v rámci Československa, tvorí medzník rok 1963. Bol rokom nástupu Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS. Politický tlak povolil a začali sa rehabilitácie odsúdených v päťdesiatych rokoch. Zjazd spisovateľov (27.–29. 6. 1967) v Prahe sľuboval návrat k slobodnej tvorbe, ktorá vznikala najmä v sieti tzv. paralelnej, „alternatívnej“ kultúry, teda v skupinách umelcov, ktoré tajne existovali už koncom päťdesiatych rokov a teraz naplno rozvinuli snahy vymaniť kultúru a umeleckú tvorbu spod centrálného tlaku politickej moci.

Reálne sa však predsa spolu s umeleckými výkonmi – dielami umelcov a zdanlivo otvárajúcimi sa možnosťami slobodnej tvorby – vytvorila spoločensko-kultúrna situácia, v ktorej sa načrtnutá klíma kultúrneho života tzv. „šesťdesiatych“ (t. j. 1963–1970), javila ako slobodná. Umelci a teoretici sa často zúčastňovali na výstavách a kongresoch v západných krajinách, Slovensko navštívili mnohí západní intelektuáli (pars pro toto možno spomenúť návštevu J.-P. Sartra a Simone de Beauvoir, T. Adorna a i.), s ktorými sa usporadúvali diskusie.

U Slovákov nespokojných s politickými a umeleckými pomermi, sa však popri úsilíach o slobodný umelecký prejav stále hovorilo aj o národnostnej otázke, ktorú

časť verejnosti považovala za nedoriešenú. Rokovania IV. sjazdu Svazu československých spisovateľů (27.–29. 6. 1967) vypuklo poukázali na rozdiel v orientácii medzi Slovákami a Čechmi, v ktorom spočíval azda aj zárodok budúcej nespolupráce na spoločnej platforme v rokoch normalizácie a po Moskovských protokoloch najmä v období konsolidácie.¹⁰

DOMINIK TATARKA A JEHO VÝVIN K DISIDENTSTVU

V nasledujúcej analýze sa pokúsime pozrieť na historický vývin cez osud jednej osobnosti a paralelne aj spätne odkryť túto výraznú osobnosť v historicko-spoločenskom a politickom vývine. Pôjde o náročný postup, kde sa zdanlivo objektívne skutočnosti prepoja so subjektívnymi a naopak. Práve tým vystúpia kontúry oboch procesov objektívneho a subjektívneho oveľa plastickejšie.

Historické vývinové peripetie Slovenska sa líšili od českých. Ak ostaneme v polovici 20. storočia, malo za sebou minimálne jednu vývinovú diskrepanciu v podobe vojnovnej Slovenskej republiky a SNP. Ide o ťažké obdobie, vyvolávajúce sporné až kontroverzné reakcie; dá sa však o ňom hovoriť ako o čase čiastočnej politickej a kultúrnej „emancipácie“,¹¹ i vzácnjej sebareflexie a katarzie v podobe odboja proti fašizmu. Práve v čase tohto živého sporu o identitu a demokraciu vstúpil D. Tatarka do slovenského verejného života a jeho debut *V úzkosti hľadania* explicitne vyjadruje tak jeho osobný – existenciálny, ako aj celospoločenský pocit a životnú situáciu slovenskej society. Po skončení štúdia na Karlovej univerzite v Prahe (slovenčina, čeština, francúzština) v rokoch 1934–1938 dostáva jednoročné štipendium na Sorbonu do Paríža.

Po návrate krátko učí na gymnáziu v Žiline a od roku 1941 v Martine, až kým sa roku 1944 aktívne nezapája do SNP. Medzitým je literárne činný. V roku 1943 publikuje v Slovenských pohľadoch protivojnovú novelu *Pach*, ktorá bola spolu s novelou M. Figuli *Olovený vták* (1940) ojedinelým protestom proti vládnemu trendu a povinnosti vlasteneckej tvorby. Obe novely sa vynímajú i v rámci slobodnej stratégie literárnych periodík *Elán* a *Tvorby* vo svojom čase.¹² Tatarka sa aktívne zúčastnil SNP a z tejto skúsenosti vychádza v diele *Rozhovory bez konca* (1959). Zo zážitkov vo Francúzsku napísané *Prútené kreslá* (1963) a z fascinácie istou tajomnou bratislavskou slečnou *Panna zázračnica* (1944) zachytávajú jeho estetické vyhaňovanie sa. Neskôr napísal *Farskú republiku* (1948), v ktorej zexplicitnil svoj politický postoj.

Tatarkov impulzívny intelekt stratil postupne, no v pomerne krátkom čase, onú počiatočnú „úzkosť hľadania“ a s prvým gestom odvahy sa konjunkturálne, ale často aj proti prúdu vrhol do víru názorov.

Po skončení druhej svetovej vojny viedla jeho cesta ako povstalec do ľavého politického prúdu. Komplikované, intelektuálne a hodnotovo nízke päťdesiate roky s fyzickými a duchovnými čistkami na pôde zjazdov komunistickej strany a po nich v kultúrnej oblasti na zjazdoch spisovateľov v Budmericiach, ktoré sa zneužívali na vyrovnávanie si účtov a likvidáciu, tento čas zlyhávania charakterov, ktorý sa teraz spätne ospravedľňuje ako čas čistého presvedčenia, je aj pre Tatarku časom diskvalifikácie. Denník *Pravda* publikoval v tom čase reakcie verejnosti na proces so Slánskym, medzi ktorými nájdeme aj príspevky A. Bagara, L. Mňačku a D. Tatarku z 26. a 27. novembra 1952. Dominik Tatarka napísal: „Ešte sa hrozíme, lebo sme sa ešte

nenaučili nezmieriteľne, nesmierne týchto zlosynov nenávidieť primerane ich zlotri-
losti. To preto, že sme sa nenaučili nezmieriteľne nenávidieť i v sebe, vo svojom mys-
lení a konaní, čo nasiala táto banda. Ale naučíme sa to!¹³

Presvedčenie o správnosti komunistickej idey či momentálny existenčný strach a duševné vydieranie surovými politickými čistkami mohli priviesť intelektuálov k podobným zlyhaniam. V opačnom prípade by sa bol musel Tatarka vytratiť z verej-
nej scény, a to sa mu pri jeho exhibicionistickej povahe nechcelo. Avšak so skúsenos-
ťou demokracie v kultúre prvej ČSR a materiálnej konjunktúry v kultúre v období
vojnovnej Slovenskej republiky sa ani ostatným spisovateľom nechcelo upustiť od po-
zícii získaných na demokratickej platforme. Následkom toho ešte koncom štyridsia-
tych rokov, na Zjazde národnej kultúry v Prahe 10. 4. 1948, sformulovali Manifest
socialistického humanizmu (M. Bakoš), ktorý však napriek tomu, že bol verejne
prednesený, zostavovatelia zjazdového zborníka zamlčali a nepublikovali.¹⁴ Aj táto
skutočnosť bola predzvesťou manipulácií v totalitnej kultúre päťdesiatych rokov.

Politické čistky sa nekonali len v oblasti kultúry, ale na ploche celého verejného
života, kde sa postupne usídlil strach z perzekúcií. Slovensko, ako silno a prevažne
katolícka a protestantská, teda nábožensky vyhranená krajina, bolo podobne ako Poľ-
sko pod špeciálnym dohľadom ideológov.

Po „barbarskej noci“ (1950), keď boli zrušené rehole a kláštory a duchovní uväzne-
ní, začína Tatarka ako človek vychovaný v silno katolíckej rodine uvažovať o type moci.
Ešte vydáva konjunkturálne diela *Prvý a druhý úder* (1950), *Radostník* a *Družné letá*
(obe v roku 1954), ale už tajne píše prvé dielo odporu *Démon súhlasu* (1956). Tento
„fantastický traktát“ či „alegorická groteska“ (M. Hamada) knižne vychádza až v roku
1963. V úvode k vydaniu z roku 1991 V. Havel určuje Tatarkov spôsob zachytenia po-
litických peripetií v literatúre ako spôsob patriaci k „určitému proudu..., ktorý bych...
nazval ‚literaturou prozření‘“ (1985). Groteskný pohľad a absurditu politického tlaku
a následné prehliadnutie politického diania demonštrujeme na krátkom úryvku:

„Moji najbližší nezniesli vedno žiť so zradcom, ktorý sa držal svojej zrady ako zásady.
Hľadali si a našli inú spoločnosť, spoločnosť takým či onakým spôsobom postihnutých
ľudí. Ako áno, ako nie, neviem, ale dostali sa aj oni do verejného procesu so zradcami. Boli
odsúdení. a ja v mene svojho svätého presvedčenia a zásadovosti žiadal som pre nich najp-
rísnejší trest, žiadal som pre svoju ženu, pre svojho syna trest smrti. Po tomto mojom čine
zostala zo mňa už iba zásada, zostal zo mňa iba strašný princíp: spoliehať sa a súhlasiť.“¹⁵

Šesťdesiate roky tak Tatarku prijímajú ako výraznú osobnosť v procese odhaľova-
nia mechanizmov moci. Tatarkova cesta na Slovensku sa podobá na cestu „konjunkturálneho rytiera literatúry“ Pavla Kohouta, a čo sa týka náboženského cítenia aj na
Jiřího Grušu, v Čechách.¹⁶

Tatarka je pomerne plodný prozaik. Ako šéfredaktor výtvarnej redakcie Sloven-
ského vydavateľstva krásnej literatúry (1953–1963) a dramaturg Československého
štátneho filmu v Bratislave má všetky podmienky na vydávanie svojich kníh. Postup-
ne vychádzajú reportáže *Človek na cestách* (1957), *Rozhovory bez konca* (1959), *Prú-
tené kreslá* (1963) a realizujú sa filmové scenáre *Priehrada* (ešte z roku 1950) a *Panna
zázračnica* (1966).

SLOVENSKÁ OTÁZKA AKO SÚČASŤ ODPORU

V šesťdesiatych rokoch na Slovensku opäť, ako tak často v minulosti, vystupuje do popredia problém primeraného postavenia Slovákov v štáte.¹⁷ Čechy, ako historicky dlhodobo samostatný útvar, s problémami tohto rázu zápasiť nemuseli. Toto je „vonnakajší“ rozdiel medzi českým a slovenským hnutím disentu. Zároveň je to aj veľmi komplikovaný a situáciu zahmlievajúci prvok v úsiliach slovenského disentu, ktorý nezjednocuje, ale rozdeľuje slovenskú spoločnosť na hrane už príznačného nacionalizmu. Časť protikomunistickej opozície sa naopak zdráhala prehodnotiť postavenie Slovenska. (Táto situácia sa zopakovala ešte raz po roku 1989.) Na druhej strane oživenie národného povedomia aktivizovalo aj staré „fondy“ nacionalistov z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky, ktorí v starom duchu, ale v mene demokracie napádali povedzme nielen súčasných komunistov, ale aj bojovníkov za slobodu spod vlády nemeckého fašizmu. Utváranie „národného frontu“ a jeho pôsobenie podrobne analyzuje L. Lipták s týmto záverom: „Do zápasu o demokraciu v republike priniesli jeho slovenskí účastníci zápal, tvrdohlavosť, ale predovšetkým temperament a nadšenie skutočného nacionálneho a národnooslobodzovacieho zápasu.“¹⁸ Po tom, ako sa po roku 1969 sovietske vojská stiahli z ulíc miest do posádok, na program dňa sa znova dostala otázka schválenia ústavného zákona o československej federácii. Po zdĺhavom procese uplatnenia ústavného zákona 143/1968 Sb., ktorý teoreticky menil a dopĺňal ústavu z roku 1960, takže vznikla v podstate nová ústava, bola začiatkom januára 1969 predsedníctvom SNR menovaná prvá slovenská vláda. 30. januára 1969 sa zišlo Federálne zhromaždenie na svojej prvej schôdzi.¹⁹

PRÍSPEVKY D. TATARKU K NÁRODNEJ IDENTITE A ESTETIKE UMELECKEJ TVORBY

Dominik Tatarka sa stáva jedným z popredných vykladačov slovenskej identity, individuálneho umeleckého prejavu súvisiaceho so špecifikami vývinu slovenskej histórie a mýtmi.²⁰ V úvahách o slovenskej národnej identite a o umení z konca šesťdesiatych rokov nadväzuje na svoje state zo začiatku štyridsiatych rokov.²¹ Do tohto času sa datuje Tatarkov debut *V úzkosti hľadania*. Mladý autor ako absolvent pražskej Karlovej univerzity s ročným študijným pobytom na Sorbone bol pre literárne časopisy zaujímavý. Deklaruje sa dobovo príznačne, ale i autenticky ako veriaci kresťan, Unamunov žiak, uvažujúci o kresťanskom dualizme, intelektuál, ktorému ide o „duchovnú orientáciu v slovenskej beletrii“ a rovnako alebo predovšetkým o formu. „V umení výsledkom práce ducha je forma... Dielo, to je protiklad neporiadku, anarchie a chaosu.“²² Tiež s dobovo príznačným dôrazom na národnú orientáciu dospieva v úvahách

„[k] človeku, ktorý je v mlkvote osamelý pred sebou a pred Bohom v úzkostiach. Čím pochybnejšie je jeho spočinutie vo svete, tým väčšmi musí vypäť svoje duchovné schopnosti, tým mocnejšia je jeho úfnosť. Je nevyhnutné, aby veril, lebo veď mimo oblasti svojej viery nenachádza inej objektívnej skutočnosti a hodnoty... Verí v hrdinstvo, verí v národ, verí vo svoju tvorivú silu, verí konečne vo svoju naruživosť. Mimo oblasti viery, dnešný človek zdá sa nám neskutočný, ba nepravdepodobný. ... Toto poznanie má pre slovenskú tvorbu základný význam.“

Za pravé umenie považuje literatúru, ktorá má za cieľ „obsiahnuť človeka, hľadať a nájsť jeho tvár – skutočnú i tú neskutočnú, dosiaľ reálnu len v jeho viere. Naša beletria ... bude vo svojom najživotnejšom jadre hľadaním človeka vôbec a príslušníka slovenskej spoločnosti špeciálne.“²³

Na rozdiel od nasledujúceho obdobia socialistickej éry mohol Tatarka v štyridsiatych rokoch paradoxne deklarovať svoj dualizmus v kresťanstve a hľadanie tváre človeka, neslužobnosť umenia a estetiku tvorby ako protikladu života, teda umelej formy.

V šesťdesiatych rokoch sa vracia k týmto témam: modifikovane k vlastnej pozícii kresťana („ďakujem bohu, v ktorého neverím,“ píše v *Hovoroch o kultúre*), k človeku a jeho potrebe komunikácie – obcovania v širokom zmysle tohto slova, ako výrazu civilizácie – kultúry, ku vzťahu všeobecnej a špeciálnej, k porovnaniu veľkých a malých národov a ich vzťahu ku kultúre. „Tento ľudský, nadživočíšny, je umelý, človekom ako druhom stvorený živel – je kultúra.“²⁴ Na druhej strane život považuje za životnejší ako umenie: „Veľké je umenie, ale večne zelený je strom života.“²⁵ Dejiny vníma na pozadí štruktúry drámy –jednotlivé akty s dôrazom na katarzis. Revolúcie zvažuje ako možnú náplň a zmysel života. Jeden nezabudnuteľný okamih premeny, tak ako sa to stalo v jeho živote.

Umenie považuje za „výraz večnej túžby po nesmrteľnosti“: „Výrobci našej nesmrteľnosti sú umelci...“²⁶ Večnosť je u Tatarku kľúčová. Tatarka tvrdí: „... len o ňu ide“. Invenčne a v súvislosti s černošským umením v Paríži hovorí o dvadsaťtisícročnej starej moderne.²⁷ Pripomenie etnografa Rudolfa Bednáríka, ktorý píše o slovenskom úžitkovom umení a jeho „včelích klátoch, soškách na črpákoch a vo výklenkoch rodných chalúp“ ako o „ochranných božstvách“²⁸

Národnú kultúru Slovákov označuje za drevenú, rovnako ako poľskú. V reportáži z Paríža opisuje výtvarné redukcie, sochárske objekty (drevenú radlicu, ktorá by rezonovala u divákov na Slovensku, ale nie v Prahe...). Tatarkov štýl je expresívny. Napríklad vtedy, keď hovorí o „do krajnosti kultivovanej senzibilitate“ umelcov.“²⁹ Expresívne a existenciálne hraničné je aj jeho vnímanie skutočnosti, časté vyjadrenia v superlatívoch, alebo tvrdé, ale presné označenia vrátane vulgarizmov, prehnané videnie, označenia túžby, večného, nesmrteľného, zmyslu života a pod.

Tatarkova narácia osciluje medzi pozorovanými objektmi, objektívnymi teoretickými tvrdeniami, týkajúcimi sa vzťahu sochárskeho diela a miesta jeho určenia, keď dielo nastúpi vo funkcii znaku, na jednej strane, a na druhej strane jeho vlastnou empiriou, intímnym zážitkom. V *Hovoroch o kultúre* začína opisom pocitu z pohodlných topánok v uliciach Paríža. K úvahe o možnostiach všeobecne, o „tradícii širokých možností“ ho vedú dva zážitky: pri návšteve istého parížskeho študenta a jeho obydli vidí známu širokú posteľ, akú mal kedysi vo svojej izbe aj on: „Neubránil som sa, vystúpil a videl. Takmer presne taká istá izba ako kedysi moja. Na stenách staré vyblednuté tapety, široká, obrovská posteľ, ktorá zaberala skoro tri štvrtiny plochy. Polovica z nej by vám do vôle stačila nielen na spánok, ale aj na bohvieaké výkony, a nespádnate. Bohvieko a kedy zaviedol posteľ takýchto nadmerných rozmerov, ale zachováva sa to ako tradícia širokých možností.“³⁰ Na chate priateľa, kde relaxuje, mu zasa varianty možností pripomínajú nástroje donesené z pôjda: „Môžem predsa majstrovať, čo chcem, toto všetko mám k dispozícii, nuž prečo by som sa nepokúsil o čo-

si, čo by sa dalo nazvať dielom architektúry. To všetko spôsobili tie nástroje... nástroje otvárali mi oči pre vek, tvar, kvalitu.“³¹

Jednotlivé vývody kladie vedľa seba asociatívne, pričom spojivá si čitateľ musí domyslieť. Mozaikovitou opisuje životné situácie a z nich vyplývajúce úvahy o spoločensko-politických, historických a estetických otázkach. Aktuálne zážitky sa striedajú s minulosťou, napríklad poučenia poľského historika o utrpení poľského národa cez jeho umelecký artefakt – šibenicu, ktorá je ako pomník, ktorý sa stal mementom pre živých. A pomník sa u Tatarku spája so smrťou jeho malého syna na povstaleckom území alebo s krajinou existenciálnou situáciou, keď bol ako zajatec Nemcov blízko smrti, ako aj s inými vojnovými hrôzami, zážitkami zakosilenými v podvedomí.

„Môj prvý chlapec ešte v perinke chodil po horách ako partizán, doplatil na povstanie. Smrť ma už dávno neprekvapuje. Ale nezmysel ma prekvapuje ešte stále. Prv než som povstal, bolo o nás rozhodnuté. ... a čím sa tak asi utešuje národ, ktorý mocensky nezaváži? Národ, ktorého údelom sa stalo bývať zakaždým od kohosi a od čohosi oslobodzovaný? ... Z osloboditeľov sa stanú vykupitelia, a keď sa im nebudeme brániť, budú nás vykupovať postupne stále papierovejším dolárom, až nás napokon za babku vykúpia naveky.“³²

V inom texte sa nenápadne skrýva úvaha o moci a možnostiach jej prekonania, ktorá tvorí pendant k úvahe V. Havla citovanej v úvode: „Nijaká prehra nie je absolútna. Za predpokladu základného, že máš chuť podstúpiť zápas, že máš odvahu a či sebavedomie rozdať si to s protivníkom, striehneš a čakáš. Vhodná chvíľa a postavenie, ktoré zaujmeš, pridajú ti pluky a divízie, o ktoré si bol momentálne, pozične, historicky slabší ako tvoj protivník. ... a toto je predsa biblický príbeh merania síl, príbeh a prípad Dávida a Goliáša.“³³V článku *Kultúra ako obcovanie* sa vyjadruje k otázke jednoty kultúry: „...je veľmi naliehavé, aby sme v sebe a najmä v mladom pokolení obnovili povedomie celistvosti národnej kultúry. V kultúre nevyjadrujú sa len umelci. V kultúre sa vyjadruje celý národ.“³⁴

Tatarka hovorí o otázke ľudských práv podobne ako L. Vaculík. V diele *Púť po Slovensku* komentuje situáciu nasledovne: „Otázka socialistickej kultúry sa koncentruje do otázky práva a slobody slova a prejavu. Do otázky práva a slobody spolčovania, práv, ktoré zaručuje každá ústava demokracie. Zaručuje na papieri, v skutočnosti všemožne oklieštuje.“³⁵Inde hovorí o dôležitosti udržať kontinuitu: „... pretŕhanie súvislostí, tradícií, každé rozrušenie alebo dokonca rozmetanie sústav dorozumievacích znakov, akou je každá národná kultúra, môžeme chápať iba ako porážku alebo katastrofu, ako pokus o dezintegráciu ľudskej a národnej osobnosti.“³⁶

V šesťdesiatych rokoch sa Tatarka svojou profesiou, ale i záujmami evidentnými v tvorbe dostáva do centra umeleckého diania na Slovensku. Jeho eseje z konca tohto obdobia reflektujú básnické dielo M. Válka (pád človeka, ikarovský mýtus), k nemu paralelnú výtvarnú tvorbu Jozefa Jankoviča (torzo človeka), modernu a existenciálne postupy, ako i národné archetypy v diele M. Rúfusa, V. Kompánka a M. Láluhu.

Poetika jeho vlastného diela, ako sme videli vyššie, však svojou autentickosťou (konkrétnym zážitkom), asociatívnosťou a rozptýlenou optikou smerujúcou k abstrakcii, dôrazom na každodennosť, existencializmom spája Tatarku aj s M. Paštékom, s ktorým si boli blízki i ako dlhoroční priatelia.

D. TATARKA A L. VACULÍK

Je známe, že univerzálna metóda komparatistiky neexistuje. Každý vedec, ktorý sa zaoberá porovnávacou literárnou vedou, sa buď prikláňa k existujúcim postupom, alebo si tvorí vlastnú metódu, ktorú opodstatňuje konkrétnym výskumom. Metóda predmetnej štúdie sa vyznačuje tendenciou ku komplexnosti, spočíva na základnom výskume, novom čítaní, kombinácii a porovnávaní historických prameňov, na textovej analýze v rámci jednej osobnosti, následne v rámci zistených paralel v historickom vývine viacerých osobností (princíp moci a jeho reflexia v textoch, sloboda prejavu, česť, život v pravde, národný mýtus atď.), hodnôt skúmaných v rozličných textoch (comparandum a comparatum), odhaľujúc to, čo im je spoločné: spoločné pozície, životná situácia, podmienky, vyjadrovacie prostriedky (tertium comparationis) a čím sa odlišujú vo vývine historického kontextu viacerých žánrov a literatúr, v tomto prípade českej a slovenskej. Ide o zložitý niekoľkostupňový (interdisciplinárny, s dôrazom na antropologický a socio-kultúrny aspekt) proces porovnávania textu a jeho kontextov.

Vo svojej životnej amplitúde sa Tatarka znovu a naposledy viditeľne nachádza na vrchole práve v roku 1968. Výrazne vystúpi proti vstupu vojsk Varšavského paktu, pridá sa k demonštrácii študentov na námestí a študenti ho nesú na rukách ako transparent, ako fakľu, ako symbol. Oficiálny obrodný proces v rámci komunistického strany dáva Tatarkovi všetky pocty až po ocenenie Zaslúžilý umelec. Vráti toto štátne ocenenie, upadá do nemilosti, stráca občianske práva, navyše ako prvý zo štyroch Slovákov (M. Kusý a T. Petřivý, neskôr i H. Ponická) podpíše Chartu 77 a dostáva sa na index. Kým všetci postihnutí sa v tichosti postupom času zase „normalizujú“, to znamená, že získavajú pozície a vplyv, alebo emigrujú, Tatarka ostáva doma outsiderom. Je nebezpečné čo len s ním sa stretať, takže aj najlepší priatelia okrem A. Marenčina, J. Spitzera, J. Čomaja a na sklonku života skupiny okolo J. Budaja a F. Mikloška, s ním prerušujú kontakty.³⁷ „Vnútoraná emigrácia“ Dominika Tatarku nadobúda existenciu ničiaci charakter. Držia ho zahraničné kontakty, najmä organizovaný český disent, takže mu vychádzajú samizdatové diela *Písačky*, *Sám proti noci* (1984), *V nečase* (1986), *Listy do večnosti* (1988), *Navrávačky* (1988). V roku 1986 sa stáva prvým nositeľom Ceny Jaroslava Seiferta, ktorú zriadila Nadácia Charty 77. V roku prelomu k demokracii, v máji 1989, Tatarka opustený všetkými, v samote zomiera.

Tak jednoznačne ako Tatarka v roku 1968 proti okupácii, vystúpil Ludvík Vaculík na XIV. zjazde československých spisovateľov s ostrou kritikou vlády, za čo bol vylúčený zo strany a stratil všetky publikačné a postupne aj občianske práva. Lenže situácia v Čechách bola celkom iná ako na Slovensku. Vaculík sa medzi literátmi neangažoval osamelo ako Tatarka. Disent bol liahňou silných osobností ako Václav Havel, Jiří Gruša, Arnošt Lustig, Pavel Kohout, Josef Škvorecký, Milan Kundera a iní, ktorých spojila angažovanosť v spoločnom proteste. Petr Pithart definuje dve roviny disentu: a) radikálny disent protestu, to znamená sled rýchlych reakcií na aktuálne dianie vo forme manifestov, analýz, akými bolo Vaculíkových *Dvatisíce slov* (1968), *Deset bodů* (1969), založenie Výboru na obranu nespravodlivo prenasledovaných, ďalej petícií, fejtónov, vznik edície Petlice (Vaculík), kde sa v šestnástich exemplároch prepisovali celé diela atď.; b) disent reflexie, kde spisovatelia, publicisti, filozofi, sociológovia, teológovia, psychológovia, politológovia a historici analyzovali stav spoločnosti.³⁸

Dvatisíce slov možno považovať za prvý vážny atak na pozície vládnej strany. Keďže bol verejne publikovaný a bola možnosť pripojiť sa k nemu, znamenal aj značnú politickú silu. Vaculík v ňom analyzuje mechanizmy moci, s ktorými sa nemožno stotožniť:

„Komunistická strana, ktorá mala po válce veľikou dôveru ľudí, postupne ji vyměňovala za úřady, až je dostala všechny a nic jiného neměla. Musíme to tak říci a vědí to i komunisté mezi námi, jejichž zklamání nad výsledky je tak velké jako zklamání ostatních. Chybná linie vedení změnila stranu z politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládychtivé sobce, vyčítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím.“³⁹

Vaculík formuluje otvorene, prirodzene a nekonvenčne. Jeho jazyk sa nevyznačuje povinnou rétorikou socialistického novinárstva. Dikciou, jednoduchosťou a úprimnosťou pripomína dojímavý čas prvých komunistov. Celý jeho text implikuje dnes už neuveriteľnú vieru v človeka-komunistu, je to hlas možnej záchranu, hlas návratu k čistej ideu a k pôvodným ideálom, hlas vyzývajúci k sebazáchovnej reflexii. Zároveň s vyslovením nádeje je však realista a v podtexte jasne cítiť obavu o existenciu reformistov:

„Pravda tedy nevíteží, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prošustruje! Není tudíž důvodu k národní vítězoslávě, je pouze důvod k nové naději. Obracíme se na vás v tomto okamžiku naděje, která je však pořád ohrožena. Trvalo několik měsíců, než mnozí z nás uvěřili, že mohou promluvit, mnozí však nevěří ani teď. Ale promluvili jsme už tak a tolik se odkryli, že svůj úmysl zlidštit tento režim musíme jedine dokončit. Jinak by odplata starých sil byla krutá.“⁴⁰

Porovnanie postáv českej a slovenskej „vnútornej emigrácie“ je v prípade L. Vaculíka a D. Tatarku plne oprávnené, pretože je splnený základný predpoklad – status proskribovaného autora, ktorý ostal vo vlasti a neemigroval do zahraničia. Nemožno teda k Vaculíkovi priradiť napríklad L. Mňacka. Ide predovšetkým o akt odvahy postaviť sa moci zoči-voči vo vlastnej krajine a riskovať existenciu. Toto gesto majú Tatarka a Vaculík spoločné. Oboch viaže istá až sebazničujúca otvorenosť, vzťah k „prirodzenému svetu“, tejto základnej entite, ktorá mala a mohla narušiť konvenčné a strnulé spoločensko-politické procesy. V esejach a umeleckých dielach ich spája narácia viazaná na vlastné zážitky, autentickosť a prirodzená reč.

Rozdiel medzi nimi je však evidentný, ako sme videli v ukážkach, v stavbe textu, ktorý má u Vaculíka pevnú logickú a chronologickú výstavbu, kým u Tatarku ide vždy o difúzny, asociatívny text. L. Vaculík si je vedomý osobitosti Tatarkovho štýlu. V *Českom snáři* zaznamenáva epizódu, ako ho v roku 1979 Ján Mlynárik upozornil na Tatarkove narodeniny, ku ktorým by mali vydať jeho knihu v preklade Skácela. „Tatarkový nesmysl!“ řekl jsem. „To se nedá přeložit!“⁴¹

Medzi oboma autormi, ktorí boli osobnými priateľmi, však existuje oveľa zásadnejší rozdiel. L. Vaculík pochádza z moravskej dediny, z rodiny presvedčeného komunistu – viazanosť na otca je viditeľná v románe *Sekyra* (1966), vyštudoval v Prahe vysokú politickú školu a bol novinárom socialistického Československa. Jeho gesto slobody – gesto etiky prvotnej idey rovnosti a pozitívnej stavby ľudskej existencie s rovnakými právami pre všetkých a verejným otvoreným rozhodovaním bolo a je gestom zažitým v českom prostredí v husitstve dávno pred etablovaním komunistic-

kých ideí. Je to stará špecificky česká tradícia slobody pre všetkých – tradícia permanentne revolučnej existencie.

D. Tatarka pochádza zo slovenskej dediny, zo silno katolíckej rodiny s celoživotnou citovou väzbou na matku. Študuje humanitné predmety v Prahe a v Paríži. Jeho vzťah k socialistickým ideám je naučený, v päťdesiatych rokoch vynútený. Jasne to možno vidieť na okrajovosti tém ako ľudské práva či sloboda slova a prejavu viazané na kultúru, zatiaľ čo kresťanské pojmy nesmrteľnosť a večnosť tvoria kľúčový inventár jeho úvah o zmysle života i umenia. Pobyt na Sorbone a idey francúzskej revolúcie – rovnosť, bratstvo a sloboda, zakorenené hlboko vo francúzskom myslení, sa koncentrujú u Tatarku v občianskom princípe.

O trinásť rokov mladší Ludvík Vaculík predsa len tvorí, i popri zjavných rozdieloch, pendant k Tatarkovi. Obaja autori sa stretávajú na rovine prepojenia komunistických ideí rovnosti všetkých ľudí s občianskym princípom a kresťanským univerzalizmom. Obaja sú však príbuzní najmä typom autorskej osobnosti, typom autentického autorského rozprávača, dôrazom na jednu z ústredných tém disentu – tému možnej existencie civilizovaného sveta, ktorou bol „prirodzený svet“ s akceptáciou jednotlivého.

ROK 1968, ROKY NORMALIZÁCIE A KONSOLIDÁCIE

V roku 1968 sa vo vedomí občanov Československa nezabudnuteľne usadilo povedomie demokracie, ktorú môžu spoluvytvárať. Reformná téza „socializmu s ľudskou tvárou“ sa nadhlo stala heslom. Alexander Dubček sa stal národným symbolom. Prelom rokov 1967–1968 považuje L. Lipták za počiatok „novej etapy našich dejín“. Utvorený „národný front“ (pojem, ktorý používa L. Lipták) sa nestaval proti českému národu, ale proti konzervativizmu, neodmietal Prahu, ale centralizmus všeobecne.

Potlačenie reformných snáh vojenskou silou krajín Varšavského paktu – okupáciou – bolo pre obyvateľov Československa dvojnásobným sklamaním: 1. ostatné krajiny sa nepridali, ale poslúžili hegemonnej moci, 2. vlastní občania pod vplyvom moci cúvli z pozícií na ceste k slobode. Roky normalizácie a konsolidácie znamenali už len rezignáciu na slušnosť a „hromadnú vnútornú emigráciu“. Na druhej strane bola táto situácia aj výzvou zachovať si vlastnú „ľudskú tvár“ napriek konsolidácii. Svedomím čias a spájajúcim faktorom sa stali dve horiace ľudské pochodne: pražskí študenti Ján Palach (upálil sa 16. 1. 1969 na protest proti postupujúcej normalizácii) a Jan Zajíc (upálil sa o niekoľko dní neskôr). V priebehu nastávajúcich rokov sa pomerne dobre stmelili environmentalisti, ako aj so zahraničím prepojený slovenský katolícky disent, ktorý vyústil do sviečkovej manifestácie v roku 1988. Ňou sa začala otvorená manifestácia a obroda, boj za demokraciu na Slovensku rok pred „zamatovalou revolúciou“.⁴² Významnú rolu v prípravách na rok 1968 zohral Kultúrny život pod šéfredaktorstvom Pavla Števčeka a v ňom najmä *Oneskorené reportáže* Ladislava Mňačka. Unikátnymi a mimoriadne progresívnymi sa v šesťdesiatych rokoch javia iniciatívy okolo študentského časopisu Echo (M. Bútora). Myšlienky M. Zemka zásadne revidujú ideu socialistickej spoločnosti a vo všetkých navrhovaných koordinátoch pripomínajú zmeny, ktoré sa udiali po roku 1989.⁴³

Obdobie konsolidácie bolo poznačené prehĺbenou schizofréniou, atmosférou strachu z všadeprítomnej moci, úplnou „vnútornou emigráciou“ či skutočnou emig-

ráciou do zahraničia. Na Slovensku sa vnútorná emigrácia a disidentské hnutie koncentrovali skôr vo výtvarných kruhoch a v katolíckom podzemí.⁴⁴ Iné aktivity v iných profesiách boli buď sporadické a jednorazové, alebo vytrvalé, no osamelé. Odpor voči moci tu nebol organizovaný a inštitucionalizovaný⁴⁵ tak ako v Čechách.

ČESKÝ A SLOVENSKÝ DISENT V ČASE KONSOLIDÁCIE

V Čechách nastúpili pod Husákovým vedením sankcie, voči ktorým bolo treba tak či onak zaujať postoj. Postihy intelektuálov sa oproti minulosti podstatne zintenzívnili. Tým sa vyčírila situácia – mnohí intelektuáli z čias obrodného procesu šesťdesiatych rokov odišli a žili v zahraničí, vlastne im to bolo „umožnené“ za tristných podmienok ako v prípade J. Grušu, P. Kohouta, A. Lustiga a i., alebo boli sledovaní doma ako L. Vaculík, V. Havel a i. a z „emigrácie do svojho sveta“ – „života v pravde“ organizovali dôležitý odboj s rizikom vypočúvania, väznenia a iných foriem perzekúcie, ako i podradného občianskeho postavenia bez práce, či adekvátneho pracovného miesta.

Na Slovensku v tejto situácii neboli sankcie postavené ako alternatíva „buď – alebo“. Výnimkou bolo uväznenie M. Šimečku, neskôr J. Kalinu. Protest proti ich vzatiu do väzby, na rozdiel od podobných prípadov v Čechách, nik nevzniesol. Politická diferenciacia nespôhlivých sa stala po previerkach v roku 1970⁴⁶ nástrojom na rozbitie potenciálnej súdržnosti disentu na Slovensku. Na rozdiel od D. Tatarku, J. Jablonického, M. Kusého, H. Ponickej, M. Várossa, T. Straussa a i. ostatní politicky angažovaní intelektuáli v tichosti dostali nové nenápadné miesta (v kultúre zachraňovali V. Mináč a M. Válek). Táto diferenciacia zničila posledné zvyšky nádeje na spoločný front ďalšieho odporu.

V Čechách bol spoločenský život „paralelnej kultúry“ organizovaný. Od verejných vyhlásení *Dvatisíce slov*, ktoré svojou odvahou kritizovali politickú stranu a jej praktiky automaticky patria k paralelnej kultúre, cez založenie Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných, cez petície až po edíciu *Petlice* a inú činnosť, na ktorej sa podieľali mnohí, ale ktorú napriek policajnému dohľadu neúnavne podnecovali L. Vaculík a V. Havel. Ich opovrhovanie režimom a absurditu „fungovania“ systému vyjadril Vaculík v jednej vete: „Tak proč se ta hovada ptají, když očekávají jenom jednu odpověď?“⁴⁷ Ich situácia nebola jednoduchá. L. Vaculík v *Českom snáři* píše o tom, ako sa priatelia z bývalých „Literáriek“ stretli napríklad pri jubileu Alexandra Klimenta. Na vydanie zborníka z prednesených príspevkov potreboval fotografie a Klimentovi synovia mu ich odmietli poskytnúť. Sám Kliment mu to vysvetlil blížiacimi sa skúškami synov. Vaculík k tomu píše: „Pocítil jsem zas to chvění, nepochopitelně a nepřiměřeně přicházející z jakési onemocnělé části mého těla snad. Ani jsem cestou zpátky, Saša mě vzal domů, mluvit nemohl. Po normálním přátelském rozloučení jsem se doma, byl jsem tam naštěstí sám, ze zahanbení propracoval ke vzteku: jsou ti jeho kluci snad cennejší a vzácnější než moji?“⁴⁸

Táto príhoda nie je len epizódou. Svedčí o aktivitách napriek tomu, že nebolo ľahké zotrvať v organizovaní odporu a zachovať si slobodu prejavu.

ZÁVER

Okrem slovenského úsilia o rovnoprávne postavenie v spoločnom štáte či rozdielnych sankcií, zásadný rozdiel medzi Slováckmi a Čechmi v čase normalizácie po roku

1968 a neskôr v čase konsolidácie spočíva v nositeľoch alternatívnej kultúry a ich prínose. V Čechách pôsobili sčítaní samovzdelanci a vzdelanci ako V. Havel alebo J. Gruša, či L. Vaculík, ktorí boli väčšmi mysliteľmi ako umelcami. Umelci ako M. Knížák boli v menšine. Na Slovensku to boli, naopak, najmä umelci a potom akademici v rozličných odboroch, ktorí sa väčšinou vo svojich odboroch uzavreli, alebo potom katolíci (J. Korec, F. Mikloško a i.). Títo izolovane a väčšinou v samizdatoch publikovali koncom šesťdesiatych rokov výsledky slobodných analýz, neskôr sa krátkodobo stretávali ako T. Strauss, M. Kusý, J. Jablonický a i., a v nasledujúcich rokoch izolovane protestovali. Výnimku pred rokom 1968 tvoria pod oficiálnou hlavičkou socialistickej inštitúcie organizované a v čase konsolidácie tajné diskusné spoločenstvá.⁴⁹

Pri tomto členení v Čechách máme na mysli *Havlove listy*, ktorými reagoval na aktuálne dianie (napr. voči A. Dubčekovi), eseje, divadelné hry, ktoré nie sú shakespearovsky divadelné, ale úvahové, v ktorých ide o „nedivadelnú“ konštrukciu istej idey.

Ďalej treba spomenúť Patočkovu či Machovcovu dielo, úvahové Vaculíkove state, politicko-sociologické analýzy súčasného stavu (*Dvatisíce slov*) alebo reflexie stavu po roku 1968 (*Deset bodů*, 1969), ale aj jeho „romány“ a prvý román *Sekyra* – uznaný kritikou za umelecké dielo, v ktorom ide o autentickú reflexiu vývinu jednej komunistickej rodiny v dvoch generáciách.

Na druhej strane, ako sme podrobne uviedli, stoja Tatarkove úvahy, ktoré vedú cez poviedkovú tvorbu na začiatku, jeho teoretické esteticko-sociologické úvahy smerujúce ku genéze a histórii národa, až po eseje evidujúce vlastný „príroda a zemepis“ a autentické zápisky, ktoré ostali vo funkcii umeleckého diela ako svedka.

V podstate všetky prejavy alternatívnej kultúry na Slovensku (okrem esejí M. Kusého, T. Straussa, M. Zemka a i.), majú väčšmi charakter umeleckého aktu ako teórie umeleckého či politického smerovania. Sú teda pôdou pre interpretácie a vytváranie stratégií, ale samy osebe nie sú teoretické, pretože pramenia a ostávajú v umeleckom akte, ktorý mal svoju funkciu a dopad, ale nebolo možné priamo ho použiť ako myšlienkový fond. Funkcia akčného umenia, ktoré vzniklo práve v šesťdesiatych rokoch a gradovalo v nasadení vlastnej osoby, body art (J. Budaj, D. Archleb a i.) v sedemdesiatych rokoch, to znamená celá silná garnitúra slovenských alternatívnych umelcov (A. Mlynárčik, J. Koller, J. Jankovič a i.) a vo vypätom revolučnom geste v roku 1968 najmä sám Tatarka, tu nadobúdajú nesmierny význam pre zaangažovanie nás, prebudenie ich citenia a spolupatričnosti, či chuti pridať sa k slobodnému prejavu. Pohyb odporu proti moci sa na Slovensku odohral v znamení alternatívneho umenia, vo vizualizácii myšlienky v neoficiálnom výtvarnom umení. Výtvarné umenie je významovo silnejšie a pôsobivejšie ako písané slovo. Takto zameraný bol a je v Čechách Milan Knížák. O tomto rozdieli svedčí aj známa názorová a vkusová diskrepancia medzi M. Knížákom a V. Havlom. Na Slovensku však umelecké gesto ostalo bez interpretačného pokračovania, ktoré by do slov uchopilo podstatu umeleckého aktu, komentovalo ho ako podnet a spoločensko-politický čin.

Funkcia a význam umenia v procese alternatívnej existencie v období šesťdesiatych rokov a konsolidácie, ako ho evidujeme na Slovensku, v Čechách čiastočne chýba. Filozofické, angažované a strategické myslenie o skutočnosti, ako ho evidujeme v Čechách, zase čiastočne chýba Slovensku.

POZNÁMKY

- ¹ Pojem „vnútorňa emigrácia“ vznikol v období „tretej ríše“. Pozri LOEWY, E.: *Literarische und politische Texte aus dem deutschen Exil 1933–1945*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979. Používame ho prenesene na iné historické obdobie, takže nie je identický s jeho významom v tridsiatych rokoch 20. storočia. Odlišuje sa najmä gestom slobodného rozhodnutia osobností „vnútornej emigrácie“ existovať mimo oficiálneho prúdu a v subštandardnej pozícii občana a umelca. Odlišuje sa aj istou odvahou prejaviť svoj názor. V tridsiatych rokoch 20. storočia v Nemecku by niečo také nebolo možné kvôli krajnému ohrozeniu existencie, veľmi pravdepodobnému internovaniu v koncentračných táborech. Napriek tejto odlišnosti používame tento pojem, aby sme zvýraznili príbuznosť typu slobodnej existencie v dvoch totalitách 20. storočia: fašistickej a komunistickej. K tomu pozri COURTOIS, S., WERTH, N., PANNÉ, J.-L., PACZKOWSKI, A., BARTOŠEK, K., MARGOLIN, J.-L.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, Teror, Represálie*. Bratislava: Agora, 1999, s. 24–25.
- ² Spracovaná problematika je súčasťou dlhodobého výskumného záujmu autorky príspevku. Datuje sa od začiatku osemdesiatych rokov minulého storočia a je súčasťou súčasného výskumného projektu, minimálne do roku 2012. Ide o otázky výskumu moderny, premien jej príznačných elementov v závislosti od historických premien 20. storočia. Výrazné umelecké osobnosti a ich umelecké, ale i životné reakcie na spoločensko-politické dianie tvoria podstatu a ťažisko tohto porovnávacieho výskumu.
- ³ HAVEL, V.: *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny (Edice Archy, sv. 2), 1990, s. 20.
- ⁴ Pojem „disent“ je jeden z najnepresnejších pojmov. Na jeho uvedení sa podieľali podľa Z. Mlynára západní novinári a ľudia činní v opozícii, ktorí sami seba nevedeli presnejšie označiť než ako „inak zmýšľajúcich“. Disidentstvo znamenalo prejaviť svoje názory verejne, „nežiť v lži“ (Solženicyn), žiť „život v pravde“ (Havel), „obranu vlastnej skutočnosti“ (Šimečka). V Československu súvisí s disentom otázka prirodzeného sveta, ktorý sa formuloval voči konformizmu „reálneho socializmu“ (M. Kusý). Prírodný svet a jeho výklad tvorí explicitnú súčasť Tatarkových úvah napr. v diele *Navrávačky*. (Köln: INDEX Společnost pro českou a slovenskou literaturu v zahraničí, 1988.) K tomu pozri: MLYNÁŘ, Z.: „Disidentství“ na politické mapě dneška. In: *Svědectví*, 15, 1980, č. 60, s. 660. BĚLOHRADSKÝ, V.: *Přírozený svět jako politický problém. Eseje o člověku pozdní doby*. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 83; PATOČKA, J.: *Přírozený svět jako filozofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992, s. 9; KUSÝ, M.: Velký brat a Velká sestra. In: KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: *Velký brat a Velká sestra. o strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2000, s. 95. Podrobne v štúdii KMEŤ, N.: Disent. In: KMEŤ, N. – MARUŠIAK, J. (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov: Ústav politických vied SAV, Vyd. Michala Vaška (b.r.).
- ⁵ GRUŠA, Jiří: Život v pravdě a život pravdy. In: *Štátný bezdomovec*. Brno: Barrister&Principal, 2003, s. 124.
- ⁶ Politika Sovietskeho zväzu sa po smrti Stalina dvakrát pokúšala o „odstalinizovanie“ – raz na XX. zjazde KS v roku 1956, raz na XXII. zjazde v roku 1961. Potom znova nastalo zatváranie do väzenia. V umení zohrali pilotnú funkciu v procese demokratizácie B. Pasternak a V. Vysockij a koncepcia „vzbury osobnosti“. Etablovanie samizdatu v šesťdesiatych rokoch znamenalo necenzúrovanú platformu. Spomeňme „Kroniku bežiacich udalostí“ z roku 1968, založenie skupín „Iniciatívy“ z roku 1969, ktoré znamenali prvé programové vystúpenia vo východnom bloku za ľudské práva.

Poľsko – v roku 1956 tu boli pokusy o reformu, ktoré sa rýchlo skončili. Vláda však musela rešpektovať katolícku cirkev, do ktorej sa uchýlili aj intelektuáli. V roku 1970 Gdansk a Gdynia – štrajk robotníkov, v roku 1980 založené sociálne a robotnícke hnutie Solidarność. Národ sa zorganizoval do spoločenstva aj voľbou K. Wojtyły za pápeža. Poliaci boli vo svojej ťažkej histórii cvičení vo vytrvalosti, v druhej svetovej vojne zorganizovali podzemnú štátnu štruktúru. Roku 1981 sa vyhli komunistickej vláde a išli vlastnou cestou.

Maďarsko – opozičné myslenie sa zakladá na skúsenosti z roku 1956. János Kádár sa usiloval odpolitizovať a ekonomicky reformovať štát. Intelektuáli, žiaci G. Lukácsa, otvorili teoretické debaty o súčasnom socializme. Súčasne pôsobili maďarskí disidenti, využívali ekonomické výhody a v osemdesiatych rokoch dosiahli dialóg s reformným krídlom moci.

NDR – v roku 1961, keď už všade nastal proces uvoľnenia, postavili v NDR Berlínsky múr. Skupiny odporu sa formovali od polovice sedemdesiatych rokov z cirkevných a kultúrnych kruhov. Išlo o mierové a ekologické iniciatívy, odzbrojenie a ochranu prírody. Vyhostenie Wolfa Biermanna

(1976). Galérie, edície a noviny mimo oficiálnej scény. Ludské práva prišli na program až pred prevratom.

⁷ K tejto otázke existuje už pomerne bohatá literatúra z oblasti histórie a spracovania jednotlivých častí odporu (katolícky disent, alternatívne výtvarné umenie). Pozri: LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1998 (pôvodne 1968); RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. st. letí. Česko-slovenské vzťahy 1945–1992*. Bratislava, Praha: Academic Elektronik Press a Ústav T. G. Masaryka, 1998; COURTOIS, S., WERTH, N., PANNÉ, J.-L., PACZKOWSKI, A., BARTOŠEK, K., MARGOLIN, J.-L.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, Teror, Represálie*. Vyd. Agora, 1999; PEŠEK, J. (ed.): *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003; KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister&Principal, 2005; KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Brno: Barrister-Principal, Společnost pro odbornou literaturu, 2008; PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, Prešov: Vyd. M. Vaška, 2004; PETŘIVÝ, T.: *Hra o všetko*. Bratislava: Knižná edícia časopisu Fragment, 2005; KMEŤ, N. – MARUŠIAK, J. (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, Prešov: Vyd. Michala Vaška (b.r.); DOBIÁŠ, R. (ed.): *Triedni nepriatelja I, II. Svedectvá o brutálne komunistickému režimu*. Prešov: Vydavateľstvo M. Vaška, 2005, 2007; LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945–1989*. Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945–1989. Bratislava: Vydavateľstvo ÚSPO Peter Smolík, 1998; MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi v rokoch 1948–1989*. Prešov: Vyd. Michala Vaška, 1991; STRAUSS, T.: *Utajená korešpondencia*. Bratislava: Kalligram, 1999; BÁTOROVÁ, A.: *Aktionskunst in der Slowakei. Aktionen von Alex Mlynárčik*. Monster: LIT Verlag, 2009, s. 36–62.

⁸ O fenoméne moci pozri kapitolu Macht ohne Gewalt v knihe Reemtsma in: PHILIPP, Jan: *Vertrauen und Gewalt. Versuch über eine besondere Konstellation der Moderne*. Hamburg: Hamburger Edition HIS Verlagsges, 2008, s. 142 a n. Reemtsma sa vyrovnáva s rozličnými filozofickými pojednaniami a chápaním slova „moc“ podľa H. Arendtovej v dielach *Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft* (Fr. a Main, 1958), *Macht und Gewalt* (München, 1970), ale i novšími prácami ako CLAESSENS, D.: *Macht und Herrschaft, soziale Zwänge und Gewalt* in: KROTE, HERMANN – SCHÄFFERS, BERNHARD (Hg.): *Einführung in Hauptbegriffe der Soziologie*. Opladen, 2000, s. 159–170 a i. Špecifikom českého odporu proti moci bolo zdôrazňovanie etických a duchovných princípov, „života v pravde“ podľa V. Havla (*Moc bezmocných*).

⁹ Šéfredaktor časopisu *Elán* Ján Smrek pomerne otvorene a zjavne „režioval“ časopis v období vojnovnej Slovenskej republiky, takže sa stal platformou prípravy odporu proti nemeckej ideológii, ale aj proti domácej politickej manipulácii. Treba podotknúť, že takáto odvážna réžia bola v tomto období tolerovaná. K tomu pozri podrobne: BÁTOROVÁ, M.: *Roky úzkosti a vzopätia*. Bratislava: Causa editio, 1992. Neskôr písomné kryptoprejavý boli nepriameho, kamuflujúceho rázu. Pozri: LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2000 (pôvodne 1968); KOVÁČ, L.: *Prírodopis komunizmu. Anatomia jednej utópie*. Bratislava: Kalligram, 2007.

¹⁰ Slovenskí spisovatelia vraj neboli informovaní, hoci v ústredných orgánoch Svazu čsl. spisovatelů v Prahe pôsobil vtedy Juraj Spitzer. Zjazd sledovala delegácia ÚV KSČ, vedená jej tajomníkom J. Hendrychom, za slovenský ÚV sa na nej zúčastnil V. Bilak. Českí spisovatelia – menovite: L. Vaculík, M. Kundera, P. Kohout, E. Goldstücker, A. J. Liehm a V. Havel vystúpili otvorene proti diktatúre Novotného vlády, žiadali slobodu slova a tvorby. Vaculík hovoril o vzťahu občana a moci. Proti tomu vystúpili v diskusii nielen stranícki súdruhovia, ale aj českí a slovenskí socialistickí spisovatelia, zo slovenských M. Lajčiak a V. Mináč. Slováci dokonca bojkotovali, dezavuovali vystúpenia reformistov tak, že spísali stanovisko českých a slovenských spisovateľov účastníkov zjazdu (Mihálik, Špitzer, Válek, Mináč, Kostra, Matuška – hoci vo vlastnom vystúpení bol kritický, Rosenbaum, Lustig, Drda, Hanzelka, Lazarová), ktoré prečítal M. Válek a ktoré navrhovalo, aby sa na zjazde neriešili politické otázky. Slovenský *Kultúrny život* (7. 7. 1967, č. 27, s. 3) o zásadnom Vaculíkovom vystúpení napríklad informoval jednou vetou. Na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ v septembri 1967 boli vylúčení z KSČ L. Vaculík, I. Klíma, A. J. Liehm, P. Kohoutovi bola udelená výstraha a proti M. Kunderovi bolo zavedené disciplinárne konanie. V kritikách „netřídniho pojetí svobody“, ktoré nasledovali z českej

- strany od Jana Fojtíka, Oldřicha Švestku, Ivana Skálu a V. Rumla podporoval ich autorov zo Slovenska V. Mináč. Najskôr odmietol západnú kritiku, ktorá protestovala proti postihom, potom kritizoval nadväznosť revizionistov na predmníchovskú republiku. Por. RYCHLÍK, J.: cit. d., s. 210 a n.
- ¹¹ „Nazdávame sa, že konečne už i pre nás nastal čas, keď pri úvahách o slovenskej škole, slovenskom divadle a slovenskej kultúre budeme môcť položiť dôraz na školu, divadlo a kultúru a kultúru a viac ako o formálny národný charakter týchto inštitúcií a pojmov budeme sa môcť boríť o ich úroveň a vnútorný obsah, nakoľko ich slovenská povaha je už raz navždy zabezpečená.“ NOVOMESKÝ, L.: Na okraj našej kultúrnej politiky. In: *Nové slovo*, 15. júna 1945.
- ¹² Analýza novely *Pach* bola autorkou tohto príspevku prednesená v Umenovednom ústave SAV na konferencii „Vojna v umení umenie vo vojne“ dňa 26. 5. 1988. Bolo to po prvýkrát, keď sa Tatarkovo meno vyslovilo po dvadsiatich rokoch na verejnom fóre. Bratislava: Umenovedný ústav SAV, 1989, s. 121–132. K situácii v kultúre Slovenskej republiky 1939–1945 pozri: BĀTOROVÁ, M.: *Roky úzkosti a vzopätia*. Bratislava: Causa editio, 1992.
- ¹³ TATARKA, D.: Prudšie nenávidieť nepriateľa – vrúcnejšie milovať rodnú stranu. In: *Pravda*, 26. 11. 1952, XXXIII, č. 286, s. 2.
- ¹⁴ K tomu pozri: DRUG, Š.: Premeny umeleckého života po roku 1948. In: *Umenie v službách totality. 1948–1956*. Bratislava: ÚSL SAV, 2001, s. 17–38; BAKOŠ, V.: Manifest humanizmu. (K zápasu slovenských intelektuálov za autonómnosť tvorby a kultúrnu kontinuitu na prahu nástupu komunistickej totality). Tamže, s. 95–106.
- ¹⁵ TATARKA, D.: *Démon súhlasu*. Bratislava: Archa, 1991, s. 13–14.
- ¹⁶ Pavel Kohout, dvadsaťjedenročný pôsobí ako kultúrny ataše v Moskve, po návrate urobí závažnú kariéru ako šéfredaktor satirického týždenníka, vydáva dve zbierky básní. V roku 1954 sa po Stalinovej smrti začína obrodný proces v Čechách práve diskusiou o básnickej tvorbe Pavla Kohouta, ktorou sa stal idolom svojej generácie. Napíše divadelnú hru *Septembrové noci*, v ktorej je už kritika politickej demagógie a obhajoba dezercie mladého dôstojníka. Hra sa uvádza rok pred tým, ako Chruščov na zjazde KS ZSSR prezentuje zločiny Stalina. Kohout je znova na vrchole. SERKE, J.: *Die verbannten Dichter*. Hamburg: Albrecht Knaus Verlag, 1982, s. 99 a n.
- ¹⁷ LIPTÁK, L.: Cit. d., s. 5.
- ¹⁸ Tamže, s. 353.
- ¹⁹ RYCHLÍK, J.: Cit. d., s. 271 a n.
- ²⁰ TATARKA, D.: *Proti démonom. Výber statí o literatúre a výtvarníctve*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968. Výber neobsahuje esej o uctievaní bohov, ktorá vyšla v *Človek na cestách*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1967; Tenže: *Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1996; Tenže: o uctievaní bohov. In: *Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah*. Cit. d., s. 44. Pôvodne in: *Slovenské pohľady*, 83, 1967, č. 2; Tenže: Hovory o kultúre I. In: *Kultúra ako obcovanie*. Pôvodne in: *Matičné čítanie*, 2, 1969, c. 7, s. 1 a 4; Tenže: Vyznanie sochárom. In: *Proti démonom. Výber statí o literatúre a výtvarníctve*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968. Pôvodne in: *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 2, s. 3; Tenže: Kultúra ako obcovanie (Úvaha o pohybe národa). In: *Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah*. Bratislava: Cit. d. s. 63. Pôvodne in: *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 31, s. 6–8.
- ²¹ Tenže: Neznáma tvár. In: *Slovenské pohľady*, 56, 1940, č. 1 (január), s. 3–6; o duchovnú orientáciu v slovenskej beletrii, tamže, s. 211 a n.
- ²² Tenže: O duchovnú orientáciu v slovenskej beletrii, s. 214
- ²³ Tenže: Neznáma tvár. In: *Slovenské pohľady*, 56, 1940, č. 1 (január), s. 6.
- ²⁴ Tenže: Hovory o kultúre. In: *Matičné čítanie*, 2, 1969, č.7, s.1 a 4.
- ²⁵ Tenže: Kultúra ako obcovanie. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 31, s.6–8.
- ²⁶ Tenže: Hovory o kultúre. In: *Matičné čítanie*, 2, 1969, č.7, s.1 a 4.
- ²⁷ Tenže: Tóthove venuše. In: *Kultúrny život*, 22, 1967, č. 46, s. 11.
- ²⁸ Tenže: O uctievaní bohov. In: *Slovenské pohľady*, 83, 1967, február, s. 55.
- ²⁹ Tenže: Vyznanie sochárom. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 2, s. 3
- ³⁰ Tenže: O uctievaní Bohov. In: *Slovenské pohľady*, 83, 1967, február, s. 45.
- ³¹ Tamže, s. 50.
- ³² Tamže, s. 46.
- ³³ Tamže, s. 47.

- ³⁴ Tenže: Kultúra ako obcovanie. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 31, s. 6–8.
- ³⁵ Tenže: Hovory o Kultúre a obcovaní. Praha: ed. Ján Mlynárik jr., Ipeľ, 1995, s. 160.
- ³⁶ Tenže: Vyznanie sochárom. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 2, s. 3.
- ³⁷ Tatarka píše o svojich najhorších posledných piatich rokoch života: „Prátele, kromě Alberta (Marenčin, pozn. M. B.) už mi nevolajú...“ „Matuška si odemé pujúce hřeben, češe své krásné šedivé vlasy, řídké. Neboť i on, tak jako Fabry, je svým způsobem zmrzačený: „učesaný“, „řídký“. Takové jsou jeho sebrané spisy. Kromě jiného, marně bych v nich hledal článek věnovaný mi k padesátce.“ ... „Toulal ses a viděl neučesaného Matušku, který neučesaný existuje už jenom v nepřístupných prohibitech a archívech“ (s. 14 a n.). TATARKA, D.: *Sám proti noci*. (Edice Arkíř) Mnichov: Karel Jadrný Verlag, 1984. Situáciu „vnútornej emigrácie“ na Slovensku v rozličnom čase a v rôznych oblastiach spoločenského a kultúrneho života načrtáva štúdia autorky tohto príspevku: Vnútna emigrácia ako produkt totalitných systémov. In: BÁTOROVÁ, M.: *Paradoxy Pavla Straussa*. Bratislava: Petrus, 2006, s. 153–168.
- ³⁸ KMEŤ, N.: Disent. In: *Slovensko a režim normalizácie*. Cit. d., s. 280–287. Pighthartova klasifikácia na s. 285.
- ³⁹ Dvatisíce slov. In: *Literární noviny*, roč. XVII, 1968, č. 18, s. 1 a 3.
- ⁴⁰ Tamže, s. 3
- ⁴¹ VACULÍK, L.: *Český snář*. Brno: Atlantis, 1990 s. 38.
- ⁴² J. Ch. Korec po zaistení oficiálnych biskupov v roku 1951 ako tajne vysvätený biskup, väzeň, alebo pod policajným dozorom, navonok manuálne pracujúci robotník, viedol podzemnú katolícku opozíciu, napísal vyše sedemdesiat publikácií (Petrom Libom rozčlenené a klasifikované do rôznych skupín v úvode ku Korcovej rozsiahlej personálnej bibliografii z rokov 1948–2004), ktoré sa šírili prepisovaním, alebo boli vynesené do zahraničia (štyridsať vydaných v Ríme, Cambridge, Vroclave, Viedni). V roku 1962 bol znova uväznený na dvanásť rokov za poburovanie mládeže.
- ⁴³ ZEMKO, M.: Čo písalo dieťa svojej doby. In: *OS*, 2004, č. 9–10, s. 22–25.
- ⁴⁴ K tomu pozri: STRAUSS, T.: *Tri otázky. Od päťdesiatych k osemdesiatym rokom*. Bratislava: Pallas, 1993, kde autor zachytáva veľmi exemplárne, cez rozličné jednotlivé, avšak symptomatické príklady vnútorný vývinový rytmus napojený na zahraničie. Tenže: *Utajená korešpondencia 1980–1998*. Bratislava: Kalligram, 1999. Tento pohľad do vnútra procesov ešte prehlbuje. STRÝKO, M.: *Za vlastný život*. Košice: Nadácia Slavomíra Stračára v Košiciach, 1996; LESNÁK, R.: *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty. 1945–1989*. Bratislava: USPO Peter Smolík, 1998; KOREC, J.Ch.: *Križ vo svetle pravdy. Z korešpondencie J.Ch. Korca (Listy predstaviteľom ČSSR, pôvodne v samizdatoch)*. Bratislava: Lúč, 1991; Tenže: *Od barbarskej noci*. Bratislava: Lúč, 1990; *Od Barbarskej noci II. Listy z väzenia (ako samizdat)*; *Od barbarskej noci III. Na slobode*. (po r. 1968). Bratislava: Lúč, 1993.
- ⁴⁵ KUSÝ, M.–ŠIMEČKA, M.: *Velký brat a velká sestra. o strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2000; KUSÝ, M.: *Eseje*. Bratislava: Archa, 1991; ŠIMEČKA, M.: *Obnovenie poriadku*. Bratislava: Archa, 1990; JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*. Bratislava: Kalligram, 2004; *Samizdat o odboji 2*. Bratislava: Kalligram, 2006; *Samizdat o disente. Záznamy a písomnosti, 1, 2, 3*. Bratislava: Kalligram, 2007; VÁROSS, M.: *Úvahy v samote*. (Ed. Elena Városová a J. Uher). Bratislava: Tematická skupina 02, 1989; KOPSOVÁ, R., KUSÁ, J., MŮNZOVÁ, A. (eds.): *Jeden a všetky životy Mariana Várossa*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, Nadácia Milana Šimečku, 1993.
- ⁴⁶ Presnú štatistiku, ako i rozdiely výsledkov čistiek v Českej republike a na Slovensku pozri bližšie v kapitole *Rozdíl při průběhu čistek v ČR a SR*. In: RYCHLÍK, J.: Cit. d., s. 280–282.
- ⁴⁷ VACULÍK, L.: Cit.d., s. 57.
- ⁴⁸ Tamže, s. 38–39.
- ⁴⁹ Diskusná skupina: do vstupu vojsk sa schádzala v budove Socialistickej akadémie na rohu Štúrovej a Grösslingovej ulici v Bratislave. Koncepciu a zoznam účastníkov tvorili v súkromí u Z. Jesenskej T. Strauss, Z. Jesenská, M. Dzvonič. Následne sa na diskusiách zúčastňovala redakcia *Kultúrneho života* a *Smeny*, Ekonomický ústav SAV (E. Löbl, P. Hoffmann, I. Okáli a i.), hudobníci (I. Zelenka, R. Berger a i.), ďalej (M. Kusý, P. Števec, M. Zemko, J. Čomaj, K. Földváry, A. Hykisch, D. Tatarka, Eduard Frisch). U posledného sa stretávali niektorí členovia skupiny aj po vstupe vojsk. Alebo skupiny ako M. Városová, J. Uher, J. Strinka, A. Kopčok a i. Tieto však mali viac-menej súkromný ráz.

THE INNER EMIGRATION AS A GESTURE OF FREEDOM
(DOMINIK TATARKA AND LUDVIK VACULÍK AFTER 1968)

Dissent. Inner emigration. Year 1968 in Czechoslovakia. Alexander Dubček. Charter 77. Comparison of Slovak and Czech cultural sphere.

The fundamental difference between the Slovaks and the Czechs after the political normalization in 1968 and later during the times of consolidation (apart from the Slovak effort to gain independence or different sanctions imposed by the ruling party) lies in the carriers of alternative culture and their contribution. There were self-educated intellectuals and university-educated scholars in Bohemia such as V. Havel, J. Gruša, L. Vaculík, J. Patočka or M. Machovec. However, these were rather thinkers than artists, who were in minority. In contrast, Slovakia had mainly artists and academics in various fields, to which they often remained confined, as well as catholic intellectuals (J. Korec, F. Mikloško, etc.). For the most part they published the results of their free analyses in Samizdat at the end of the 1960s, and later they organized meetings for a short period of time (e. g. T. Strauss, M. Kusý, J. Jablonický, etc.). In the years to follow they protested in isolation. The only exceptions before 1968 formed discussion groups, which were organized under the name of a socialist institution and which went underground during the time of political consolidation, as well as the candle demonstration for religious freedom in Bratislava in 1988.

Dominik Tatarka was the major figure of Slovak dissent which also included M. Kusý, H. Ponická, and T. Petřivý. The study focuses on Tatarka's aesthetic and sociological essays about the genesis and history of the nation, which reflect his "příroda a zeměpis" ("natural science and geography"), and on his authentic notes that bear witness to the times he lived in. The study also follows Tatarka's life after 1968.

All manifestations of alternative culture in Slovakia (apart from the essays by M. Kusý, T. Strauss, M. Zemko, etc.) rather have the character of artworks than of theories of artistic or political orientation. Consequently, they provide a fertile soil for interpretations and strategies, but they are not theoretical works as they arose out of (and remained) an artistic act. Although this artistic act had its function and impact, it was not subsequently used as an idea pool. Tatarka, with his "action art", and using his own person – "body art," had a great impact on engaging the masses of people, arousing their feelings, and sense of togetherness. The resistance movement against the political powers materialized in the form of an alternative art, in the visualization of thought in the unofficial visual arts. These mediums seem semantically stronger and more effective than written words. However, in Slovakia the artistic gesture remained without the subsequent interpretations that would verbally grasp the essence of the artistic accomplishment, that would comment on it as a stimulus, as a political action, and thus properly anchor its meaning.

*Prof. PhDr. Mária Bátorová, DrSc.
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
m.batorova@mail.t-com.sk*